

Леся КЛЕБАН

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ВОЗНЯКА: ПЕРЕЛОМНИЙ 1946 РІК

Із зміцненням радянських органів влади після завершення Другої світової війни у західноукраїнських областях посилювався ідеологічний тиск на науковців, здебільшого істориків та літературознавців, які в своїх дослідженнях ухилялися від возвеличення нової влади, не визнавали антинаукової марксистсько-ленінської методології. Набирала обертів боротьба з “буржуазними націоналістами”, до числа яких було зараховано і засновника франкознавства М. Возняка, проти якого, починаючи з 1946 р., почалися переслідування.

Наукова та громадсько-політична діяльність М. Возняка у другій половині 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. не була предметом спеціальних наукових досліджень, а розглядалася здебільшого у спогадах, зокрема М. Нечиталюка, В. Лесина, Т. Почавського, І. Денисюка, яким притаманний значний відбиток суб’єктивізму. Основним джерелом для написання розвідки стали матеріали періодичної преси, використовувалися документи збірника “Культурне життя в Україні: Західні землі: Документи і матеріали” (т. 1). Мета даної наукової статті – розкрити особливості наукової роботи засновника франкознавства у 1946 р., проаналізувати причини, передумови та характерні риси критичних виступів на його адресу в цей період.

Друга половина 40-х – початок 50-х рр. ХХ ст. – один із найважчих періодів у науково-педагогічній діяльності М. Возняка, що пояснюється його непростими відносинами з органами партійної влади. В цей період він очолював відділ літератури АН УРСР та кафедру української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка, якою, за словами самого М. Возняка, “в умовах Львова... важче керувати, ніж десятьма кафедрами фізики й математики”¹.

Науковій діяльності М. Возняка суттєво перешкождала його активна громадсько-політична робота. У своєму звіті за 1945 р. він пише: “Довжелезні зібрання й наради, громадські обов’язки, керування кафедрою української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка та взагалі університетські справи, претензії до мене як до депутата – все це забирало так багато часу, а головне вводило в такий настрій, що для наукової праці, поза вихідними днями, лишалося мені дуже мало часу”². Проте, навіть в таких умовах ним у 1945 р. підготовлено монографію про Г. Квітку-Основ’яненка, видано більше 20 статей. Крім того, внесено правки і перероблено чотири статті, що мали вийти під спільною назвою “Іван Франко. З доби його соціалізму й радикалізму”.

22 грудня 1945 р. М. Возняк направив до інституту літератури АН УРСР план науково-дослідної роботи львівського відділу на 1946 р., який передбачав “Повне наукове видання збірки творів Івана Франка в 30 томах”. Керівництво

над підготовкою видання здійснювала урядова колегія у складі О. Корнійчука (голова), О. Білецького, М. Возняка, П. Тичини, М. Рильського, Є. Кирилюка, І. Кобилецького, Д. Копиця³. Проте план не був реалізований, оскільки, починаючи з 1946 р., наукова діяльність М. Возняка потрапляє під нищівний шквал критики вищого партійного керівництва.

Процес “розправи” над науковцями започаткував X Пленум Львівського обкому КП(б)У, на якому обговорювалися проблеми підготовки і розподілу керівних партійних і радянських кадрів. Вже Пленум, проаналізувавши зміст ряду статей обласних періодичних видань, висловив незадоволення їх роботою щодо занадто повільних темпів викривань “ворожій суті буржуазно-націоналістичних теорій М. Грушевського”. Особливо гостро прозвучали звинувачення на адресу “Вільної України”, яка надрукувала “шкідливу статтю” М. Рудницького, і журналу “Радянський Львів”, де періодично з’являлися “шкідливі, буржуазно-націоналістичні твори і дослідження Крип’якевича, Мигалья, Островського, які по-націоналістичному пере-кручують відносини братніх російського та українського народів”⁴.

М. Возняк не потрапив до когорти дослідників, наукова діяльність яких піддавалася критиці, проте підсумки Пленуму негативно позначилися на його морально-психологічному стані, оскільки у завуальованій формі йшлося про те, що “кафедри в вузах ще не стали центром марксистсько-ленінського виховання студентської молоді”⁵. Ставало зрозумілим, що процес розправи над науковцем невідворотний, адже ще 28 травня 1946 р., на засіданні секції мови і літератури ювілейної сесії відділу суспільних наук АН УРСР, що присвячувалася 30-річчю від дня смерті Івана Франка, М. Возняк виступив із доповіддю “Про діяльність НТШ і роль Франка в організації наукової роботи”, у якій спробував реабілітувати несправедливо звинувачених, на його думку, радянською історіографією науковців, що представляли школу М. Грушевського⁶. Зважаючи на це, вже 3 серпня 1946 р. у “Вільній Україні” з’явилася стаття В. Горбатюка “Викорінімо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його “школи”, в якій втор піддав нищівній критиці оцінку М. Возняком ролі та значення НТШ в історії України, вказуючи, що “перед багатолюдною аудиторією академік... вихваляв відомого українського буржуазного діяча Ол. Кониського і М. Грушевського. Він не знайшов за потрібне викривати їхні реакційні націоналістичні германофільські ідеї і їхню антинародну діяльність. Навіть після того, як доповідачу з цього приводу була подана записка, він “діловито” відповів: “говорити про це не входило в тему моєї доповіді”⁷.

У цей же час у підконтрольних ЗМІ продовжувалася нищівна критика місцевої наукової інтелігенції, основне вістря якої спрямовувалося, головним чином, проти наукової школи М. Грушевського. Зокрема це стосувалося І. Крип’якевича та М. Кордуби. Їх наукова діяльність детально аналізувалася у статтях “Вище рівень ідеологічної роботи”, “Виправити помилки у висвітленні деяких питань історії України”, “До кінця викрити націоналістичні пере-кручення історії України” (“Вільна Україна”), що побачили світ у липні 1946 р. Тоді ж, 29 липня 1946 р., в приміщенні Будинку працівників науки та мистецтва, відбулися загальноміські збори інтелігенції Львова, де прозвучали негативні закиди на адресу “Нарисів історії української літератури” за “відновлення старих, давно вже засуджених теорій... М. Грушевського і його “школи”.

13 серпня 1946 р. І. Крип'якевич та ін. виступили із доповіддю на районній нараді партійно активу м. Львова з питань ідеологічної роботи, у якій, на думку авторів “Вільної України”, заявили про те, що “хочуть перебудувати свій світогляд”. Невдовзі в тій же газеті з’явилася стаття М. Рудницького “Рішуче порвати з проклятим минулим”.

Щодо М. Возняка, то його звинувачували у небажанні “висвітлювати з погляду марксистсько-ленінської теорії літературні процеси, які відбувалися в Галичині у недалекому минулому”. Зокрема йшлося про те, що “статті акад. Возняка далекі від справжнього наукового підходу до справи. Академік Возняк вдає, що він теж “багато чого не розуміє”. В статтях акад. Возняка немає справді наукового, творчого аналізу. Автор тільки обмежується переліком фактів, теж керуючись “принципом” безпартійності й аполітичності в літературознавстві”.

У статті “До історії тексту “Украдене щастя” Франка”, за словами того ж автора, М. Возняк не відтворив “ту загострену класову боротьбу, що відбувалася в той час”. Подібні звинувачення прозвучали і після виходу “Тюремних чернеток Івана Франка”, автор яких “не покаже справжнього соціального середовища, в якому відбувалися події, не робить справді наукового аналізу фактів, про які згадує”, не покаже “гострої класової боротьби трудящих Західної України проти своїх гнобителів”. Варто підкреслити, що звинувачення М. Возняка стали можливими через відсутність, або зведення до мінімуму у його наукових роботах марксистсько-ленінської методології, адже “тільки глибоко оволодіваючи найпередовішою в світі і єдино правильною теорією пізнання... до кінця викорчовуючи залишки впливу буржуазно-націоналістичної “теорії” Грушевського та його “школи”, письменники і літературознавці зможуть дати твори, гідні нашої славної сталінської епохи, твори, які виховуватимуть нашу молодь, трудящі маси в душі комунізму”⁸.

На початку вересня 1946 р. на засіданні відділу, обговорювалися критичні виступи проти М. Возняка. Результатом обговорення стала резолюція, у якій члени відділу звернулися до Президії АН УРСР з проханням вирішити питання наукового керівництва львівським відділом. 15 вересня 1946 р. Президія ухвалила рішення про ліквідацію відділів літератури, історії та економіки Львівського Філіалу АН УРСР. 5 листопада 1946 р. на засіданні Президії АН УРСР розглядалася Постанова Ради міністрів УРСР № 1859 про затвердження ухвали Президії АН УРСР про ліквідацію у м. Львові відділів Інститутів української літератури, історії та економіки АН УРСР. У підсумку збори прийняли рішення ліквідувати зазначені відділи, а уповноваженому Президії АН УРСР у м. Львові члену-кореспонденту Г. Савіну “провести всі міроприємства, потрібні для ліквідації відділів зазначених інститутів та переїзду наукових співробітників до Києва”⁹. Науковим співробітником, на чолі із дійсним членом АН УРСР М. Возняком пропонувалося “негайно переїхати до Києва для початку роботи в Інститутах Академії наук УРСР”. Після ліквідації вказаних відділів, у Львові, поряд з відділами мовознавства і археології, залишався відділ фольклору Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (керівник Філарет Михайлович Колесса), на базі якого згодом буде утворено відділ літератури і фольклору Інституту суспільних наук АН УРСР.

22 листопада 1946 р. на засіданні Президії АН УРСР заслуховували звіт Г. Савіна щодо роботи по ліквідації Інститутів у Львові, в якому доповідач повідомив

про готовність до переїзду І. Крип'якевича, І. Карпинця, О. Білецького, М. Возняка, В. Щурата, Я. Яреми та ін. для подальшої наукової роботи до Києва¹⁰. Проте М. Возняк залишився у Львові, де продовжував очолювати кафедру української літератури Львівського державного університету ім. І. Франка. В цей же час не припиняються критичні виступи в пресі на його адресу.

Так, 20 вересня 1946 р. у Львові на зборах письменників, М. Бажан у доповіді “Про ідеологічні помилки на літературному фронті” виступив із різким осудом львівських літературознавців, оскільки ті “перекрутили марксистсько-ленінське розуміння історії літератури, подали її в буржуазно-націоналістичному дусі”¹¹. Згодом, у “Вільній Україні”, з’явилася стаття І. Крип’якевича “Непорухне братерство російського і українського народів”, у якій під ідеологічним тиском її автор змушений відмовитися від власних попередніх здобутків, стверджуючи: “Я – учень М. Грушевського. 35 років... продовжував і розвивав концепції Грушевського... Я глибоко продумав свої помилки та перекручення і прийшов до висновку, що я повинен їх засудити. І тепер я засуджую їх тому, що я переконався в ненауковості моїх попередніх поглядів і в їх політичній шкідливості”¹². Після цієї статті, подібного кроку чекали і від М. Возняка, однак останній на це не пішов.

Тому, 29 листопада 1946 р. у “Вільній Україні” з’являється стаття М. Бажана “До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії та літератури України”, у якій автор відзначив, що І. Крип’якевич “мусить почати разом з усім загоном українських радянських істориків послідовну і рішучу боротьбу проти тих ворожих українському народові поглядів, які він, як послідовник М. Грушевського, проповідував і ширив... Це саме треба сказати і про академіка М. С. Возняка”, тритомна “Історія української літератури” якого “так само побудована за історичною схемою М. Грушевського”¹³.

Апогеєм критичних виступів на адресу засновника франкознавства, що підсумувала усі попередні критичні виступи та найнегативніше вплинула на подальшу наукову роботу М. Возняка, стала рецензія “Нездійснений задум”, присвячена книзі академіка “Титан праці”. Її автор, виконуючи партійне замовлення по дискредитації М. Возняка, розкритикував останнього за такі помилки: невміння відрізнити головне від другорядного; відсутність необхідних висновків і узагальнень; надмірне вживання діалектизмів та наукових термінів; незграбну побудову речень; бідність і одноманітність художніх засобів тощо. Підсумовуючи, рецензент вказав, що “М. Возняк ще й досі перебуває в полоні буржуазно-націоналістичних “теорій” Грушевського і Єфремова”¹⁴. На думку М. Нечиталюка, справжнім автором статті був не дніпропетровський літературознавець Михайло Білецький, прізвище якого з’явилося біля вказаної розвідки, а редактор книги “Титан праці” М. Пархоменко, який “не звернув увагу автора та й залишив не виправленими деякі стилістичні недогляди в тексті”, оскільки це було “частиною задуманого плану розгрому “впертого” вченого, який не спокутував своїх гріхів”¹⁵.

Таким чином, в науковій роботі М. Возняка 1946 р. посідає особливе місце, що пов’язано із початком хвилі, направленої проти засновника франкознавства жорсткої критики, основне вістря якої спрямовувалося на применшення його наукового доробку через невідповідність методології марксизму-ленінізму, зв’язках із школою М. Грушевського. Такі звинувачення стали можливими після остаточного

становлення радянської влади на західноукраїнських землях та радянізації всіх сфер суспільно-політичного життя.

- ¹ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. Воз. 670. – Арк. 10.
- ² Там само.
- ³ *Нечиталюк М.* Академік Михайло Возняк у спогадах і публікаціях. – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка. – С. 35–36.
- ⁴ X пленум Львівського обкому КП(б)У // Вільна Україна. – 1946 – 3 грудня – С. 1.
- ⁵ Там само. – С. 3.
- ⁶ *Нечиталюк М.* Вказана праця. – С. 38.
- ⁷ Викорінімо залишки буржуазно-націоналістичних концепцій Грушевського і його “школи” // Вільна Україна. – 1946. – 4 серпня. – С. 4–5.
- ⁸ *Нечиталюк М.* Вказана праця. – С. 58–59.
- ⁹ Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Відділ рукописів. – Ф. Воз. 680. – Арк. 14.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ За високоідейні художньо-повноцінні твори // Вільна Україна. – 1946. – 20 вересня. – С. 4.
- ¹² *Нечиталюк М.* Вказана праця. – С. 61–62.
- ¹³ *Бажан О.* До кінця викорчувати буржуазно-націоналістичні погляди в питаннях історії та літератури України // Вільна Україна – 1946 – 29 листопада – С. 4.
- ¹⁴ *Білецький М.* Нездійснений задум // Вільна Україна – 1947 – 19 лютого – С. 4.
- ¹⁵ *Нечиталюк М.* Вказана праця. – С. 73–74.